

Tunus'ta Muhammed ez-Zeytûne et-Tûnisî'den ilim tahsil etti. 1130'da (1718) hacca gitti. 1156 (1743) yılında tekrar Mağrib'i dolaştı. 1161'de (1748) Mısır'ın Reşid şehrine, oradan ikinci defa hacca gitti. Medine'de bir süre ikamet ederek eser yazmakla meşgul oldu. Cezayir'e döndükten sonra da eser yazmayı sürdüren İbn Hammâdûş 1195'te (1781) vefat etti.

Eserleri. 1. Lisânü'l-makâl fi'n-nebe'i 'ani'l-haseb ve'n-neseb ve'l-âl (Rihle). İbn Hammâdûş'un seyahatlerini hâtrât ve günlük şeklinde anlattığı eser müellifin Mağrib'e gittiği 1156'da (1743) başlar. Eserin bu tarihten önceki dönemlere ait kısmı günümüze ulaşmamıştır. Sade bir dille yazılmış olan eser XVIII. yüzyıl Cezayir, Tunus ve Mağrib tarihi açısından önemlidir. Osmanlı yönetimine bağlı paşaların durumu, Danimarka Sulhu (1159/1746), ulemâ, Türkler ve Acemler hakkında mâlûmatla nesep bilgilerinin yanı sıra Cezayir ve Mağrib'deki âdet ve gelenekler hakkında orijinal bilgiler ihtiva eden eser Ebû'l-Kâsım Sa'dullah tarafından neşredilmiştir (Cezayir 1983). **2. Keşfü'r-rumûz fi beyâni a'sâb.** Alfabetik olarak düzenlenmiş bir tıp sözlüğü olup 987 madde içerir. İbn Hammâdûş'un Medine'de iken yazdığı eser tıbbâ dair dört ciltlik *el-Cevherü'l-meknûn min bahri'l-kânûn*'unun son cildir. Eserin diğer ciltleri günümüze ulaşmamıştır. Eserde ilâçların nitelikleri ve tasnifi, bitki adlarıyla sağlığa yararlı diğer maddeler hakkında bilgi verilmiş, bitkilerin mahallî lehçelerdeki adları da yazılmıştır. Müellif İbn Sî-nâ, Dâvûd el-Antâkî, İbnü'l-Baytâr el-Antâkî ve eski Yunanlı hekimlerin eserlerinden de faydalanmıştır. Lucien le Clerck'in Fransızca'ya tercüme ettiği eserin (*Kachef er-Romoz, un traité de matière médicale arabe d'Abderrazzaq ed-Djezciry, Paris 1874*) metni daha sonra Ahmed b. Murâdî et-Türkî tarafından yayımlanmıştır (Cezayir 1903). G. Colin eser ve müellif üzerine Cezayir Üniversitesi'nde bir doktora tezi hazırlamıştır (*A étude la médecine d'Ibn Hamâdûs dans se thèse: Abderrazzâq el-Jezâiri: Un médecin arabe du XIIe siècle del'hégire, Montpellier 1905*). **3. Ta'dîlül-mizâc bi-sebebi kavânîni'l-îlâc.** Cinsel hastalıkların tedavisine dairdir (Ebû'l-Kâsım Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâ'iri's-şekâfi*, II, 451; ayrıca müellifin yazma halindeki küçük risâleleri için bk. a.g.e., II, 443-444; a.mlf., *Ebhâs ve ârâ' fi târîhi'l-Cezâ'ir*, I, 226-227).

BİBLİYOGRAFYA:

Ta'rifü'l-Cezâ'ir, Cezayir 1907, II, 471; Muhammed Dâvûd, *Târîhu Tıtvân*, Tıtvân 1962, III/1, s. 148-152; Ebû'l-Kâsım Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâ'iri's-şekâfi*, Cezayir 1401/1981, II, 438-451; a.mlf., *Ebhâs ve ârâ' fi târîhi'l-Cezâ'ir*, Beyrut 1990, I, 221-241; a.mlf., "Abdürrezzâk b. Hammâdûş el-Cezâ'iri ve rihletühû Lisânü'l-makâl", *MMLADm.*, L (1979), s. 322-344; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), III, 352; Ahmad Chtioui, "Le Lisân al-Maqâl d'Ibn Hamâdûş, récit de voyage et autobiographie", *IBLA*, XLIX/157 (1986), s. 59-74.

ATILLA ÇETİN

İBN HAMMÔYE

(bk. BENÎ HAMEVİYYE;
İBN HAMEVEYH).

İBN HAMZA

(ابن حمزة)

Burhânüddin İbrâhîm
b. Muhammed b. Kemâlidîdin
el-Hüseynî ed-Dimaşkî
(ö. 1120/1708)

*el-Beyân ve't-ta'rif adlı
eseriyle tanınan muhaddis.*

5 Zilkade 1054'te (3 Ocak 1645) Dimaşk'ta doğdu. Aslen Harranlı olup soyunun Hz. Hüseyin'e ulaştığı söylenmektedir. İlk tahsilini babasının ve ağabeyinin yanında yaptı. Dil, hadis ve fıkıh konularında Dimaşk'ta Muhammed b. Süleyman el-Mağribî, Haskefi, Abdülbâkî el-Hanbelî; Mısır'da Abdülbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî; Haremeyn'de Ahmed b. Muhammed en-Nahlî, İbn Sâlim el-Basrî, Hasan b. Ali el-Uceymî, İbrâhîm b. Hasan el-Kürânî'den ders aldı. Ayrıca Yahyâ eş-Şâvî, İbrâhîm el-Fettâl, Muhammed el-Mehâsinî, İsmâil el-Mehâsinî, Muhammed b. Balabân es-Sâlihî, Abdülkâdir es-Sûfî ve Kemâleddin el-Mâlikî gibi hocalardan faydalandı. İstanbul'da II. Süleyman'ın hocası olan Molla Abdülvehhâb'ın, Üsküdar Camii imamı Abdülkâdir Makdisî'nin ve Medine kadısı Molla Mûsâ Kastamonî'nin derslerine devam etti.

İbn Hamza Sâlihîyye'deki Mârdâniyye, Emcediyye ve Cevziyye medreselerinde ders verir, senenin üç ayında Nahrâsîn mahallesindeki evinde okuttuğu *Şahîh-i Buḥârî* derslerine çok sayıda dinleyici iştirak ederdi. Ayrıca Dimaşk'ta kadî nâibliğiyle nakîbüleşraflık yaptı. 1093 (1682) yılında Mısır nakîbüleşraflığına tayin edildi. 1119 (1707-1708) yılında hacca giden İbn Hamza dönüşte Zâtülhac mevkiinde 9 Safer 1120 (30 Nisan 1708) tarihinde vefat etti ve orada defnedildi.

Eserleri. 1. el-Beyân ve't-ta'rif* fi es-bâbi vürûdi'l-hadîsi's-şerîf. Telifine Dimaşk'ta başlanıp 4 Muharrem 1119'da (7 Nisan 1707) İstanbul'da tamamlanan eser hadislerin vürûd sebeplerine dair olup kendi alanında en geniş çalışmadır. Eserin çeşitli baskıları yapılmıştır (meselâ bk. I-II, Halep 1329). **2. Hâşiye 'alâ şerḥi'l-Elfiyye.** İbn Hamza'nın, İbn Mâlik et-Tâî'nin *el-Elfiyye*'sine onun oğlu Bedreddin Muhammed b. Muhammed (İbnü'n-Nâzım) tarafından yapılan *ed-Dürretü'l-muḍiyye* (Beyrut 1312) adlı şerh üzerine yazmaya başladığı, ancak tamamlamadığı bir çalışmasıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hamza, *el-Beyân ve't-ta'rif* (nşr. Seyfeddin el-Kâtib), Beyrut 1401/1981, I, 2-3; a.e. (nşr. Hüseyin Abdülmecîd Hâşim), Kahire 1975, neşreden giriş, I, 30; Süyûtî, *Esbâb vürûdi'l-hadîs* (nşr. Yahyâ İsmâil Ahmed), Beyrut 1404/1984; Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, Beyrut 1988, I, 22-24; Tûnekî, *Mu'cemü'l-muşannifi* (nşr. Sıddîk Kemâl el-Mekkî), Beyrut 1344/1925, IV, 391-393; Serkîs, *Mu'cem*, I, 88; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 37; *İzâhu'l-meknûn*, I, 68, 120, 207; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, I, 105-106; Tayyib Okîç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, İstanbul 1959, s. 22; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), I, 68.

ALİ AKYÜZ

İBN HANBEL

(bk. AHMED b. HANBEL).

İBN HÂNİ

(ابن هاني)

Ebû'l-Kâsım Muhammed
b. Hânî b. Muhammed
el-Mağribî el-Endelüsî
(ö. 362/973)

Fâtımî Halifesi

Muiz-Lidînilâh'ın saray şairi.

320-326 (932-938) yılları arasında Endülüs'ün İşbiliye (Sevilla) şehrinde doğdu. Yemen'den Kuzey Afrika'ya göç eden Ezd kabilesine mensuptur. Soyu İfrîkiye Valisi Yezîd b. Hâtîm el-Ezdî'ye (772-787) veya kardeşi Ravh b. Hâtîm'e dayanır. Babası Hânî, III. Abdurrahman devrinde Fâtîmîler'in ilk başşehri Mehdiye'den Endülüs'e göç etmiş, bir süre Kurtuba'da (Cordoba) kaldıktan sonra İşbiliye'ye yerleşmişti. Onun Endülüs'e hangi maksatla gittiği kesin olarak bilinmemekle birlikte bazı çağdaş araştırmacılar Kuzey Afrika'da Mehdiye'yi kuran, Mısır'ı almak için yaptığı iki başarısız teşebbüsten sonra Kurtuba'daki hilâfeti ele geçirmeyi düşünen ve çok sayıda İsmâîlî dâîyi görevlendiren

Mehdî el-Fâtîmî'nin bir şair olan Hânî'yi de bu amaçla Endülüs'e göndermiş olabileceğini ileri sürmüşlerdir (meselâ bk. *El²* [İng.], III, 786).

İbn Hânî, öğrenimini İşbiliye'de tamamladıktan sonra Kurtuba'ya giderek bilgisini geliştirdi. Kaynaklarda hocaları ve tahsil ettiği ilimler hakkında bilgi yoktur. Ancak şiirlerinden eski Arap şiiriyle yakından ilgilendiği, bu konudaki tarihî birikimi geleneksel muhtevasıyla çok iyi öğrendiği anlaşılmaktadır. İbn Hânî İşbiliye'ye dönünce siyasî ve felsefî düşüncelerini açıkça ortaya koymaya başladı. Ancak düşünceleri bulunduğu ortamın yapısına ters düşüyordu. Muhallifleri onu Fâtîmîler'e yakın olmak, Yunan felsefesinin tesirinde kalmak ve ayrıca zındıklıkla itham ettiler. Kaynakların yakın dostu olduğunu söylediği (Muhammed el-Ya'lâvî, *İbn Hânî el-Mağribî el-Endelüsî*, s. 115-116), fakat adını vermediği İşbiliye valisi ona bir süre İşbiliye'den uzaklaşmasını tavsiye etti. Bu sırada yirmi yedi yaşında olan İbn Hânî valinin bu tavsiyesine uyararak Mağrib'e gitmek üzere Endülüs'ten ayrıldı.

347 (958) yılında Mağrib'in batısına yaptığı seferden dönen Cevher es-Sikkîlî kumandasındaki Fâtîmî ordusu Fas'ın kuzey kesimlerine geldiğinde İbn Hânî adı geçen kumandanın himayesine girdi ve Mağrib'de ilk kasidesini onun için yazdı. Mağrib'de Emevîler'i ağır bir dille yeren şiirler yazan İbn Hânî, doğuda ve batıda yayımlı politik takip eden Fâtîmîler'in güçlü bir savunucusu ve propagandacısı olarak faaliyet göstermeye başladı. Bir süre sonra Cezayir'in doğusundaki Mesile şehrine giderek şehrin hâkimi olan ve İbnü'l-Endelüsîye diye tanınan, Muiz-Lidînilâh'ın sütkardeşi Ca'fer b. Ali b. Sa'dûn el-Ezdi ve kardeşi Yahyâ'nın himayesine girdi. Ca'fer ve Yahyâ'dan büyük ilgi gören şair onları ve aile fertlerini öven pek çok şiir kaleme aldı. Şiirleri geniş bir çevrede okunup şöhreti Mağrib'de yayılınca Halife Muiz, Ca'fer ve Yahyâ'dan onu Kayrevan'a göndermelerini istedi. 354 (965) yılında Mansûriye Sarayı'nda halifenin huzuruna çıkan İbn Hânî, buradaki Ebû'l-Kâsım el-Fezârî el-Kayrevânî ve Ali b. Muhammed el-İyâdî et-Tûnisî gibi saray şairlerine karşı zamanla büyük bir üstünlük sağladı. Fâtîmî imamlarını ve özellikle hâmisî olan Muizz'i insan üstü sıfatlarla yücelten şiirleri (meselâ bk. *Divânü Muhammed b. Hânî el-Endelüsî*, s. 181-187) sayesinde büyük bir itibar gördü. Onun Muiz hakkındaki şiirleri (el-Muizzîyyât) müstakil bir divan teşkil edecek kadar çoktur. Bu şiirler Kuzey Afrika sınır-

larını aşır Endülüs'ten Bağdat'a kadar uzanan geniş bir bölgeye yayılarak İsmâiliyye doktrininin tanınmasını sağlamıştır. Fâtîmîler'in Mısır'ı ele geçirmesinden sonra Muiz ile birlikte Mısır'a giden İbn Hânî ömrünün geri kalan kısmını Fâtîmî sarayında geçirdi. 362 (973) yılında ailesini Mısır'a getirmek üzere Mağrib'e giderken Libya'nın doğusundaki Berka'da öldü. Bu olayla ilgili olarak Berka'daki bir dostunun verdiği ziyafette içkinin tesiriyle öldüğü, içkili olarak sefere çıkıp yolda öldürüldüğü, kemeriyle boğularak Berka'daki su dolaplarından birine asıldığı ve Endülüs Emevî Devleti hesabına çalışanlarca katledildiği şeklinde değişik rivayetler nakledilmiştir. Halife Muiz-Lidînilâh doğulu şairlere karşı onunla övünmeyi ümit ettiği sırada ölmesinden dolayı büyük üzüntü duymuştur (Ya'kût, XIX, 93; İbn Hallikân, IV, 50).

İbn Hânî'nin çağdaşı olan müellifler ve günümüz araştırmacıları onu Endülüs'ün ve Mağrib'in en büyük şairlerinden biri olarak kabul ederler. İbn Hânî şiirlerindeki üslup ve tema benzerliği, ifade sağlamlığı, hayal zenginliği, fikirlerindeki aşırılık ve sıradışılık, övgülerindeki güzellik gibi sebeplerle Mütenebbî ile mukayese edilerek "Mağrib'in Mütenebbisi" olarak nitelendirilmiştir (meselâ bk. Makkarî, IV, 41; Safedî, I, 352). Şiirdeki ustalığını daha önce örneğine pek rastlanmayan bir tarzda geliştiren İbn Hânî, Fâtîmîler'e olan yakınlığından dolayı şiirlerinde İsmâilî akidesiyle paralellik arzeden konuları Câhiliye üslubu ile dile getirmiştir. Manzumelerinde Câhiliye dönemi ve bilhassa mualaka şairlerinin etkisi yanında Ebû Temâm, Buhtûrî ve Mütenebbî'yi geniş ölçüde örnek aldığı görülür. Şiirlerinde kullandığı kelimeler, edebî sanatlar, tasvirler, özellikle medih türü şiirlerindeki üslup ve lafızlar şairin Câhiliye şiirinden ne ölçüde etkilendiğini açıkça gösterir. Tıbâk, mukabele ve teşbih sanatlarına sıkça yer verdiği şiirleri genellikle methiye türündedir. Az da olsa mersiye, tasvir, hiciv, gazel ve hikmet türü şiirleri de vardır. Methiye tarzındaki şiirlerinin büyük bir bölümü Halife Muiz-Lidînilâh ile Ca'fer b. Ali b. Sa'dûn ve aile fertleri için yazılmıştır. Bunlar genellikle altmış-doksan beyit arasında değişir. Divanındaki en uzun manzume Muiz için yazdığı 202 beyitlik kasidedir (*Divânü Muhammed b. Hânî el-Endelüsî*, s. 342-360). Bunun yanında iki beyitlik kıtaları, genellikle halife ve maiyetindekilerle kumandanlarının kılıçlarını tasvir eder. Bunların dışında birkaç mersiye ile irticâlen söylenmiş bazı

şiirleri de bulunan İbn Hânî, kulağa hoş gelmeyen bazı garip kelimeleri çok kullandığı için tenkit edilmiştir.

Şiirlerinde Şii-İsmâilî olduğunu gizlemeyen İbn Hânî bu mezhebin terimlerini geniş ölçüde kullanmıştır. Methiyelerinde küfre varan aşırı ifadelerle rastlanır. Meselâ Muiz hakkındaki bir kasidesine, "Kaderin dediği değil senin istediğin olur, hükmet, sen vâhid ve kâhârsın" (a.g.e., s. 181-182) ifadesiyle başlamış, diğer bazı manzumelerinde ona ilâhî sıfatlar isnat etmekten çekinmemiştir (a.g.e., s. 73-139).

İbn Hânî divanının dünyanın önemli kütüphanelerinde ve Hindistan'da Şii-İsmâilî ilim adamlarının özel kitaplıklarında bulunan yazma nüshalarının sayısı yirmi sekize ulaşmaktadır (nüshalarla ilgili geniş bilgi için bk. Muhammed el-Ya'lâvî, *İbn Hânî el-Mağribî el-Endelüsî*, s. 31-41). Divanının ilk baskısı, şairin İbn Hallikân tarafından yazılmış olan biyografisi ve bazı kelimelerin açıklamasıyla birlikte Bulak'ta yapılmış (1274/1857), bu neşrin kelime açıklamalarını vermeyen, fakat okunmuş itibarıyla nisbeten daha iyi bir neşri Beyrut'ta gerçekleştirilmiştir (1302/1884, 1304/1886). Beyrut'ta yapılan üçüncü baskı ise Bulak baskısının açıklamalarıyla birlikte tekrardır (1326/1908). Hindistanlı Zâhid Ali, eserin British Museum nüshasını esas alıp bu nüshayı Hindistan'ın Sûret şehrindeki âlimlerin özel kütüphanelerinde bulunan nüshalar ve matbu nüshalarla karşılaştırmış, hazırladığı metin, şerhi ve İngilizce tercümesi Oxford Üniversitesi'nde doktora tezi olarak kabul edilmiştir (1932). Bu çalışma, metnin İngilizce tercümesi çıkarılıp *Tebyînü'l-me'â-nî fî şerhi Divânî İbn Hânî* adıyla yayımlanmıştır (Kahire 1352). Ayrıca Kerem el-Bustânî'nin şerhiyle birlikte *Divânü İbn Hânî* adıyla Beyrut'ta iki defa yayımlanan (1372/1952, 1384/1964) divanın en mükemmel neşri, bu baskılarda kullanılmayan diğer yazmalardan da faydalanmak suretiyle, Zâhid Ali neşrinde eksik olan yahut hiç bulunmayan şiirler de ilâve edilerek Muhammed el-Ya'lâvî tarafından gerçekleştirilmiştir (*Havliyyâtü'l-Câmi'ati't-Tûnisîyye*, VI [1969], s. 79-110; IX [1972], s. 75-100; ayrıca Beyrut 1994). Divan, A. Wormhoudt tarafından İngilizce tercümesi ve şerhiyle birlikte neşredilmiştir (Oskaloosa 1985).

İbn Hânî'nin hayatı ve şiirleri hakkında Münîr Nâcî, Ebû'l-Kâsım Muhammed Kırû, Ahmed Hâlid, Muhammed b. Ali el-Hirfî ve Ahmed Hasan Besec müstakil çalışmalar kaleme almıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Dîvânü Muhammed b. Hânî el-Endelûsî (nşr. Muhammed el-Ya'îlâvî), Beyrut 1994; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-ʿUmde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1981, I, 111; Ebû İshak el-Husrî, *Zehrû'l-âdâb* (nşr. Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1372/1953, I, 225, 312-314; II, 648, 703, 755-757, 782, 1001-1003; İbn Şeref el-Kayrevânî, *Mesâ'ilü'l-intikâd* (nşr. Ch. Pellat), Cezayir 1953, s. 41-43; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis ve mesrahu't-te'ennûs fî mülehi ehli'l-Endelûs* (nşr. M. Tâvî et-Tancî), Kahire 1372/1952, s. 89-90; Feth b. Hâkân el-Kaysî, *Maṭmaḥu'l-enfûs*, Kahire 1325, s. 84-89; Dabbî, *Buğyetü'l-mütemis*, s. 130-131; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XIX, 92-105; İbn Dihye el-Kelbî, *el-Mutrib* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî v.dğr.), Kahire 1954, s. 192-195; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, s. 177; İbn Hallikân, *Vefeyât* (Abdülhamîd), IV, 49-52; Safe-dî, *el-Vâfi*, I, 352; İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib*, II, 97-99; İbnü'l-Hatib, *el-İhâta*, Kahire 1319/1901, II, 212 vd.; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, Kahire 1302, II, 264-267; IV, 41; Ahmed el-İskenderî – Mustafa İnânî, *el-Vasîṭ fî'l-edebî'l-'Arabî ve târihih*, Kahire 1335/1916, s. 276-278; Zâhid Ali, *Tebyinü'l-me'ânî fî şerhi dîvânî İbn Hânî*, Kahire 1352/1933, tür.yer.; Brockelmann, *GAL*, I, 91; *Suppl.*, I, 146 vd.; H. Pêrès, *La poésie andalouse en arabe classique au XIe siècle*, Paris 1937, s. 43, 46; A. R. Nykl, *Hispano-Arabic Poetry*, Baltimore 1946, s. 28-31; Ârif Tâmir, *İbn Hânî el-Endelûsî*, Beyrut 1961; Münîr Nâci, *İbn Hânî el-Mağribî el-Endelûsî*, Beyrut 1962; Ahmed Emîn, *Zuhrû'l-İslâm*, Kahire 1966, III, 135-170; Ali Muhammed Râdî, *el-Endelûs ve'n-Nâşir*, Beyrut 1967, s. 58-64; Sezgin, *GAS*, II, 654-655; Muhammed el-Ya'îlâvî, "Les relations entre fâtimides d'Ifrîqiya et omeyyades d'Espagne", *Actas del II. Coloquio Hispano-Tunecino des estudios historicos*, Madrid 1973, s. 13-30; a.mlf., *İbn Hânî el-Mağribî el-Endelûsî: şâ'irü'd-devleti'l-Fâtîmiyye*, Beyrut 1405/1985, tür.yer.; a.mlf., *el-Edeb bi'l-İfrîkiyye*, Beyrut 1986, s. 265-335; a.mlf., "Kaşâ'idü İbn Hânî lem tünşer", *Havliyyâtü'l-Câmi'ati'l-Tûnisîyye*, sy. 6, Tunus 1969, s. 79-110; a.mlf., "İbn Hânî el-Endelûsî", *Dâiretül'ma'ârifü'l-Tûnisîyye*, I, Kartâc 1990, s. 61-66; T. J. Monroe, *Hispano-Arabic Poetry*, California 1974, s. 9, 130-145; Ahmed Hâlid, *İbn Hânî*, Tunus 1976; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibüh*, Kahire 1976, s. 419 vd.; M. Tâhâ el-Hâcîrî, *Merḥaletü't-teşeyyü' fî'l-Mağribi'l-'Arabî*, Beyrut 1403/1983, s. 89-134; Muhammed Kîrrû, *İbn Hânî el-Endelûsî: Mütenebbi'l-Mağrib*, Trablus 1984, tür.yer.; M. Abdül-mün'im Hafâcî, *el-Edebü'l-Endelûsî*, Beyrut 1412/1992, s. 420-469; Ahmed Hasan Besec, *İbn Hânî el-Endelûsî*, Beyrut 1414/1994; *el-Edebü'l-Endelûsî*, Kahire 1994, s. 233-247; A. von Kremer, "Über dern schi'itischen Dichter Abû'l-Ḳâsim Moḥammed İbn Hânî", *DDMG*, XXIV (1870), s. 481-494; Abdülhamîd el-İbâdî, "en-Nâhiyetü't-târîhiyye min şî'ri İbn Hânî el-Endelûsî", *es-Şekâfe*, II (1940), s. 396, 417, 468; Moh. Ben Cheneb, "İbn Hânî", *İA*, V/2, s. 746-747; F. Dachraoui, "İbn Hânî? al-Andalusî", *El²* (İng.), III, 785-786; Mihrân Erzende, "İbn Hânî", *DMBİ*, V, 93-97.

M. FARUK TOPRAK

İBN HARBÛYE

(bk. EBÛ UBEYD el-KÂDÎ).

İBN HASSÛL

(ابن حنول)

Ebû'l-Alâ Muhammed b. Ali b. Hassûl (ö. 450/1058)

Kitâbü Tafzîli'l-etrak adlı eserle meşhur olan tarihçi, edip ve devlet adamı.

Aslen Hemedanlıdır; Rey'de yetişmiş, Şâhib b. Abbâd ve İbn Fâris'ten hadis dinlemiştir. Babası Ebû'l-Kâsım Ali kitâbet ve belâgatta, kendisi ise nazım ve nesirde zamanın tanınmış şahsiyetlerindendi. Önceleri Büveyhî Hükümdarı Mecdûdevle Rüstem'in (997-1029) veziri olan İbn Hassûl, Rey şehri Gazneli Mahmud'un eline geçince (1029) onun himayesine girip Gazne'ye gitti. Sultan Mesud zamanında Rey Dîvânü'r-resâil reisliğine getirildi ve şehir Selçuklular tarafından alınıncaya kadar (1035) bu görevde kaldı. Son olarak Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in hizmetinde bulundu. Bâharzî onunla Rey'de görüşüğünü ve "sıcacın soğuğa üstünlüğü" hakkındaki risâlesine reddiye mahiyetinde bir risâle yazdığını söylemekte, ayrıca onun şiirlerinden örnekler vermektedir (*Dümyetü'l-kaşr*, I, 413-417).

İbn Hassûl, kendisini şöhrete kavuşturan *Kitâbü Tafzîli'l-etrak 'alâ sâ'iri'l-ecnâd ve menâkıbi'l-hazreti'l-'âliyeti's-sultânîyye* adlı kitabını Tuğrul Bey'e okunmak üzere veziri Amîdülmülk el-Kündürî'ye sunmuştur. Kitapta, Ebû İshak es-Sâbî'nin (ö. 384/994) Irak Büveyhîleri'nden Adudûddeve adına yazdığı, günümüze ulaşmamış *Kitâbü't-Tâci* adlı eseri tenkit edilmekte ve öldürülme korkusu içindeki müellifin Büveyhî hânedanının tarihini anlatırken asılsız bilgilere yer verdiği söylenmektedir. İbn Hassûl kitabında ayrıca, Büveyhîler'in nesebini yüceltmek için ortaya atılan aslen Benî Dabbe kabilesinden geldikleri yolundaki iddianın da gerçek dışı olduğunu delillerle ortaya koymaktadır.

İbn Hassûl eserinde Türkler hakkında önemli tesbitlerle bulunmaktadır. Bu tesbitler sırasında Ebû İshak es-Sâbî'nin durumuna düşmemek için objektif değerlendirmeye yapmaya özen göstermiştir. Türkler'in özelliklerini anlatırken Allah'ın onları arslan sûretinde yüzlerini enli ve burunlarını basık yarattığını, bu insanların eti diğer bütün yiyeceklere tercih ettiklerini, kurlarda ve çöllerde yaşadıklarını, cesaretleriyle tanındıklarını ve diğer toplumlardan farklı biçimde fırsat bulunca başbuğluğu ele geçirmeye çalıştıklarını anlatmaktadır. Bu arada Hz. Peygam-

ber'e atfedilen, "Türkler size dokunmadıkça siz onlara dokunmayın" sözünü delil getirerek Türkler'in muteber bir millet olduğunu söyler. Ayrıca eserde Selçuklu tarihiyle ilgili bazı önemli bilgiler de yer almaktadır. İbn Hassûl bizzat müşahe- ettiği Tuğrul Bey'in güzel hasletlerini açıklar ve Adudûddeve ile onu karşılaştırır. Ayrıca Hazar hakani ile (doğrusu Oğuz yabgusu) Selçuklu hânedanının kurucusu Selçuk (doğrusu babası Dukak) arasında geçen kavgaya da işaret eder.

Ortaçağ İslâm dünyasında nüfuzları gittikçe artan Türkler hakkında Câhiz'in (ö. 255/869) yazdığı *Fezâ'ilü'l-etrak* tarzında olan eser, bilhassa ihtiva ettiği tenkidî ve tahlilî bilgiler dolayısıyla önemlidir. Eserin bir nüshası Abbas el-Azzâvî tarafından neşre hazırlanmış, M. Şerefettin Yaltkaya bu metni ve Türkçe tercümesini yayımlamıştır (bk. bibl.). Nafiz Danışman bu yayını tercüme edilen bazı hatalar dolayısıyla eleştirmiştir (bk. bibl.).

İbrahim Kafesoğlu, İbn Hassûl'un tarihle ilgili kayıp bir kitabından bahsetmektedir (*Selçuklu Ailesinin Menşei Hakkında*, s. 26). Ancak müellifin, eldeki bu kitabından ve Bâharzî'nin reddiye yazdığı risâlesinden başka bir eser kaleme aldığı bilinmediği gibi Kafesoğlu'nun kaynak olarak gösterdiği *Târîh-i Güzide*'de (s. 426) adı geçen *Târîhu Ebi'l-'Alâ'nın* da *Kitâbü Tafzîli'l-etrak* olması ihtimali dikkat- alan bilginin muhtevası itibarıyla daha kuvvetli görünmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hassûl, *Kitâbü Tafzîli'l-etrak 'alâ sâ'iri'l-ecnâd* (trc. ve nşr. M. Şerefeddin Yaltkaya, *TTK Belleten*, IV/14-15 | 1940 | içinde), Arapça metin: s. 1-51, tercüme: s. 235-266; Câhiz, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri* (trc. Ramazan Şegen), Ankara 1988, tercüme edenin girişi, s. 31; Seâlibî, *Yetimtetü'd-dehr*, I, 107-112; Ali b. Hasan el-Bâharzî, *Dümyetü'l-kaşr* (nşr. Abdülfettâh M. el-Hulvî), Kahire 1968, I, 413-417; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Nevâtî), s. 426, 690; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, III, 430-432; Safedî, *el-Vâfi*, IV, 132-135; *Keşfü'z-zunûn*, I, 462; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Ailesinin Menşei Hakkında*, İstanbul 1955, s. 22, 24, 26; C. E. Bosworth, *The Ghaznavids, Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran: 994-1040*, Beirut 1973, s. 59, 209; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul 1986, I-II, 261; a.mlf., *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1996, s. 58, 441; Zekerîya Kitapçı, *Hz. Peygamberin Hadislerinde Türk Varlığı*, İstanbul 1988, s. 148-150; Nafiz Danışman, "Prof. Şerefeddin Yaltkaya'nın Arapçadan Terceme Ettiği Bir Eser", *İslâm-Türk Ansiklopedisi Mecmuası*, I/23, İstanbul 1941, s. 3-4; a.mlf., "B. Şerefeddin Yaltkaya'nın Terceme Hataları", a.e., I/24 (1941), s. 3-4; Gurgis Avvâd, "el-Maḥṣûṭâtü't-târîhiyye fî Hizâneti kütübî'l-Methafî'l-İrâkî bi-Bağdâd", *Sumer*, XIII, Bağdad 1957, s. 51; F. Krenkow, "Sâbi", *İA*, X, 7.

SADİ S. KUCUR